

DVA POHLEDY NA ČESKÉ VĚZEŇSTVÍ

VĚRA KALVODOVÁ, PAVEL HUNGR

TEZE:

Hovoříme-li o reformě českého trestního práva, nemůžeme pominout oblast vězeňství. Každý vězeňský systém, jeho utváření, styl a kvalita vychází z určitých domácích pravidel, podmínek a zkušeností jednotlivých států a je odrazem vývoje, kulturní a ekonomické úrovně celé společnosti. Způsob zacházení s pachateli trestných činů vyjadřuje mj. vztah státu k jedinci a postoj k lidským právům a svobodám. Potřeba poskytnout široké veřejnosti pravdivé informace o současném stavu i perspektivách vězeňství, idea vězeňství otevřeného a humánního, vězeňství jako kvalifikované sociální služby poskytované jedincům, kteří se svým chováním dostali do rozporu se zákonem – takto lze shrnout východiska reformy českého vězeňství na počátku 90. let.¹

ANTITEZE:

Uvedená východiska byla bezprostřední reakcí na ekonomické a politické sociální změny. Její charakter byl blíže ideologii, než teoretické koncepci. Nové ideje navazovaly na starou skutečnost, tj. strukturu kriminality do r.1989. Z tohoto hlediska se reformní snahy jeví spíše jako spontánní, populistické, než promyšlené. Kriminální statistiky dosvědčují, že by bylo racionálnější vyčkat, až se projeví výsledky vývoje v nových sociálních poměrech. Základní faktory kriminality totiž v průběhu devadesátých let vykazují značnou variabilitu. Pro ilustraci lze např. uvést zásadní pokles podílu recidivistů na trestné činnosti (v roce 1989 – 40%, v r. 1996 – 28%).² Skupina delikventů „oceňovaná“ trestem odnětí svobody nej-

¹ Blíže k tomu Bulletin studijní a výzkumné skupiny ředitelství SNV ČR, 1991, č. 2

² Statistické údaje v této stati čerpány ze Statistiky Policie České republiky, Praha, 1997

častěji, již zdaleka není tak výrazná jako do r. 1990. Jeden z tradičních elementů úvah o způsobu výkonu trestu ve vězení je tak jednoznačně oslaben.

TEZE:

Koncepce rozvoje českého vězeňství převzala filosofii nejvýznamnějšího dokumentu mezinárodní penologie, tj. Evropských vězeňských pravidel. Ta vychází z evropské trestní filosofie a politiky poválečných let a zdůrazňuje tři základní témata:

1. Uvěznění, které je zbavením osobní svobody, je trestem samo o sobě, podmínky výkonu trestu by tedy neměly zhoršovat tento stav, s výjimkou případů, kdy je to nezbytné pro zachování disciplíny.
2. Režim ve věznicích má být zaměřen na reedukaci a resocializaci delikventa.
3. Správa věznic musí respektovat základní práva individua a po celou dobu výkonu trestu ctít lidskou důstojnost.³

ANTITEZE:

Evropská vězeňská pravidla vycházejí z ustálených sociálně stratifikačních podmínek, respektive sociálně patologických projevů v západoevropských státech. To znamená mj.:

1. Převládajícím průvodním znakem delikventů (zvláště u majetkových činů) je příslušnost k určitým, méně majetným vrstvám společnosti, s nízkou úrovní vzdělanosti.
2. Kriminálníta není posuzována jako individuální problém, tj. problém subjektů, které se dobrovolně rozhodly pro porušení zákona, nýbrž jako problém marginálních respektive asociálních skupin.

Naopak česká společnost je charakteristická nestandardním sociálním rozvrstvením v důsledku přežívajících reziduí rovnostářství minulého politického režimu. Tato skutečnost je příčinou zcela specifické skladby a počtu stíhaných pro kriminální delikty:

³ Neale, K.: The European Prison Rules: context, philosophy and issues, Prison Information Bulletin, 1992, č. 1, s. 4

1. Oproti r. 1989 bylo v roce 1996 spácháno třikrát více trestných činů, počet stíhaných vzrostl ze 71 tisíc na 118 500.
2. Podíl prvopachatelů vzrostl na 72%, z toho děti a mladiství 13%, dospělí mezi 30–40 lety 19,5% a cizinci – včetně Slováků – pouhých 6% (v západní Evropě cca 20%).

Z uvedeného vyplývá, že západoevropská pravidla nelze mechanicky vztahovat na realitu České republiky. Převážná většina nepáchá delikty z nedostatku, ale z lákavé vidiny na rychlé zbohatnutí, na výrazné nadlepšení průměrných majetkových poměrů. Nejde o pachatele z nuzných vrstev ani asociály, naopak. Jde o pachatele sociálně adaptované, často vzdělané a s nadprůměrným intelektem, což platí zejména pro věkovou skupinu 24–34 let. Důraz kladený na reedukaci a resocializaci jako účelu trestu odnětí svobody se z tohoto pohledu jeví jako velmi problematický.

Kromě toho problémy s uváděným oficiálním „evropským“ pojetím vězeňství existují, byť z jiných příčin, i ve státech Evropské unie. Dosvědčují to nejen teoretické diskuse kritických kriminologů, ale v praxi i zaměření reforem výkonu trestu např. v Itálii nebo ve Spolkové republice Německo.

TEZE:

Koncepce vězeňské reformy v České republice stanovila dva základní směry reformy, a to jednak změny strukturální (v oblasti personální a materiální), jednak změny funkční, jejichž výsledným efektem by mělo být humanizované vězeňství. Základní předpoklad realizace uvedených změn byl spatřován v upevnění řádu ve věznicích a vytvoření zákonného rámce pro realizaci koncepce. Změny funkční směřují k nastolení účinného systému zacházení s vězni s převažující regulativní funkcí, předpokládají vytvoření klasifikace odsouzených a zejména také navrzení systému programů zacházení s odsouzenými, jejich experimentální ověření a zavedení a vyžadují materiální zajištění a personální zázemí. Jak bylo konstatováno, „reforma musí skončit neúspěchem, nebude-li vězeňství disponovat motivovaným, schopným a profesionálně připraveným personálem, ochotným naplňovat humanizační cíle.“⁴

⁴ C.d. v pozn. 1, s. 46

ANTITEZE:

Pro srovnání citace hodnocení z dvacetileté (1970–1990) reformy v Kostarice: „Resocializace nemůže být dosaženo vyčleněním a rehabilitace uvězněním lidí, lhostejno jak humánně se s nimi zachází.“⁵

Obdobně i v Evropě je sporný efekt prizonizace odvozován ze dvou vzájemně působících aspektů:

1. Výchova kriminálního subjektu je podporována tím, že hierarchie a neformální organizace vězeňské komunity je ovládána úzkým okruhem kriminálů s výraznou antisociální orientací, kteří se stávají vzorem a autoritou (uznávanou i vězeňským personálem) pro ostatní.
2. Výchova „řádného“ vězně k vnitřní vězeňské disciplíně a pořádku, která je hlavním cílem činnosti vězeňského personálu, zatímco obecné výchovné působení je do značné míry formalizované. Z tohoto hlediska lze jen přivítat uplatnění významného principu individualizace v rámci příprav nového zákona o výkonu trestu odnětí svobody. Teprve jeho vydání bude zásadním materializovaným výsledkem snahy o reformu vězeňství, adekvátní novým sociálně politickým a ekonomickým poměrům v České republice.⁶

TEZE:

Od počátku realizace nové koncepce uplynulo zhruba 6 let. Zkostnatělý vězeňský systém, který tady byl na počátku devadesátých let, se bezesporu a v mnoha směrech pohnul. Vězení se „otevřela“ veřejnosti ve smyslu poskytování informací a byl vytvořen prostor pro spolupráci s různými subjekty, byť je nutno konstatovat, že ze strany těchto subjektů, s výjimkou církví a náboženských společností, není příliš využíván. Přijetí některých zákonů resp. novelizace stávajícího zákona o výkonu trestu odnětí svobody⁷ v mnohém vytvořilo rámec pro realizaci reformních snah, nicméně nový zákon o výkonu trestu odnětí svobody existuje bohužel již několik let pouze v podobě návrhů. Jasné vymezení rozsahu práv a povinností od-

⁵ Arroyo, J.M.: Systém výkonu trestu v Kostarice, zkušenosti a perspektivy, in Kratochvíl, V.: Trestněprávní reforma v České republice, Brno, 1994, s. 51–52

⁶ Blíže viz Baratta, A.: Sociologie trestního práva, Brno, 1995, s. 141 an.

⁷ Zákon č. 56/1965 Sb. ve znění pozdějších předpisů, za stěžejní lze označit novelu č. 294/93 Sb.

souzených a dostatečný prostor pro jejich cílené ovlivňování zaměřené na návrat do svobodného života, stejně jako vytvoření programu výchovy a výcviku vězeňského personálu, který je postupně realizován a přijetí profilace věznic, lze považovat za pozitivum. Na druhé straně je ovšem tato orientace ztěžována nedostatečným materiálním zabezpečením realizace zamýšlených přeměn, včetně důsledků jako je např. přeplněnost věznic, která znemožňuje vnitřní diferenciaci a dalších problémů. Odmítavý postoj veřejnosti, zejména její laické části, k reformě vězeňství, založené na myšlence humanizace a resocializace (hovoří se o rozmazlování vězňů a ulehčování jejich pobytu ve vězení, což vede ke snížení faktoru represe, vyžaduje značné finanční prostředky daňových poplatníků a nemá žádný praktický efekt⁸) je dáno zřejmě tím, že požadavkem většiny laické veřejnosti na účinnost resocializačních programů je úplná převýchova pachatele, a tedy i úplná eliminace recidivy. Takový požadavek je ovšem nereálný. Je proto třeba opustit tuto ideu a akceptovat nový obsah pojmů náprava, převýchova, resocializace. Zacházení s odsouzenými by mělo být zaměřeno trojím směrem:

- na minimalizaci negativních účinků vězení
- na podporu a posílení vazeb s rodinou a širším sociálním společenstvím
- na poskytnutí příležitosti získat či zdokonalit dovednosti, které by zvyšovaly možnosti reintegrace po propuštění, či, jak je uvedeno v Evropských vězeňských pravidlech, „které odsouzeným pomohou k návratu do společnosti s co největší nadějí vést soběstačný život poslušný zákonům.“⁹

ANTITEZE:

Postoje veřejnosti jsou dány osobními zkušenostmi či představami získanými v rámci kontaktu s mediálními prostředky. Základním argumentem státu by měl být nejen fungující systém vězeňský, ale i postpenitenciární. Zdá se však, že na obojí nemá stát ani finanční prostředky, ani schopnosti. Pomocným prostředkem jsou v západoevropských státech (ale i např. v USA) občanské instituce (nadace, sdružení, církevní řády aj.), které vyplňují mezery, s nimiž si stát neumí poradit. Tento subsystém (mnohdy ovšem daleko efektivnější při zařazování vězňů do každodenního života než systém sociálních pracovníků státu) soukromých rehabili-

⁸ Mezník, J. a kol.: Základy penologie, Brno, 1995, s. 45

⁹ Evropská vězeňská pravidla, in Chutná, M., Jílek, D.: Lidská práva v mezinárodních dokumentech, Brno, 1994, s. 319

tačních center, ekonomicky zcela soběstačných a na státních dotacích nezávislých, v České republice zcela chybí.

TEZE ZÁVĚREČNÁ:

Trest odnětí svobody je nezbytnou součástí systému trestně právních sankcí. Pro určité kategorie pachatelů nebude přicházet v úvahu jiná sankce, než jejich izolace formou odnětí svobody. Tato izolace však rozhodně nesmí znamenat pouhé uzavření odsouzených bez jakékoli snahy o jejich pozitivní ovlivňování. Přes skeptické závěry o účinnosti resocializačních a reedukačních programů ve věznicích, podložené i řadou vědeckých výzkumů, jsme přesvědčeni, že realizace myšlenky humanitního vězeňství založeného na resocializaci má – v daných sociálních poměrech – svůj smysl.

SUMMARY

Two Views of the Czech Prison System

This presentation deals with some problems of the Czech prison system during last six years. It brings two different views of this area.

First view, it means a criminal law and penology view, deals with the new conception of the Czech prison system's reform. This conception is based upon the philosophy of the European Prison Rules, which is concerned with the reeducation and resocialisation of the delinquent and with the respect for fundamental rights of individuals and emphasizes two basic lines of the reform – the changes of the structure and the functional changes.

Second view can be seen as a critical view of the sociology.